

องค์ความรู้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เรื่องการแทงหยวก

ประวัติความเป็นมาและรายละเอียดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

งานช่างในกรมช่างสิบหมู่เดิม ได้ลำดับตามความสำคัญของหมู่ช่าง ในทำเนียบที่เป็นมาแต่อดีตดังต่อไปนี้ คือ ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างหล่อ ช่างกลึงช่างหุ่น ช่างรัก ช่างบุ ช่างปูน ในจำพวกช่างสิบหมู่ดังกล่าว "ช่างแกะ" เป็นช่างประเภทหนึ่งที่มีความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปะประเภทลวดลาย หรือรูปภาพ ให้ปรากฏขึ้นด้วยวิธีการ "แกะ" งานของช่างแกะ มักจะเป็นงานขนาดเล็กที่ความละเอียดประณีตมาก ซึ่งผลงานของช่างแกะนั้นมีทั้งงานแกะลอยตัว งานแกะกึ่งพื้นราบ งานแกะพื้นราบ และงานแกะเส้นเป็นร่องในพื้นที่ และสร้างสรรค์ผลงาน โดยใช้วัสดุที่เป็นของสดตามธรรมชาติเช่น ไม้ ฝือก พักทอง หยวก ฯลฯ ก็จะมีเรียกว่า "งานแกะเครื่องสด" แต่หากเป็นวัสดุแบบวัตถุถาวร เช่น หิน ไม้งาช้าง ดินเผา ปูน ฯลฯ ก็จะมีเรียกว่า "งานแกะเครื่องวัตถุถาวร"

รูปแบบของงานแกะเครื่องสดประเภทหนึ่งคือ ศิลปะการแทงหยวก ที่ช่างใช้วัสดุชนิดเครื่องสด คือ หยวกกล้วย สันนิษฐานว่ามีมาแล้วตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยน่าจะเริ่มจากการใช้ในการประกอบงานมงคลต่างๆ อาทิ กระทง ธรรมาสัน เบญจา ฯลฯ แล้วจึงพัฒนาต่อมาใช้ในงานศพ จนกระทั่งในปัจจุบัน ผู้คนอีกเป็นจำนวนมาก ยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนว่า ศิลปะการแทงหยวก ใช้เฉพาะในงานอวมงคลอย่างเดียวเท่านั้น โดยข้อเท็จจริงแล้วสามารถใช้ในงานมงคลได้ทุกประเภทด้วย สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ การสืบทอดองค์ความรู้ศิลปะการแทงหยวกนั้น เป็นการสืบทอดในลักษณะการจดจำแบบรุ่นต่อรุ่น ผ่านการเรียนการสอนด้วยวิธีการปฏิบัติจริง จึงไม่สามารถพบเห็นตำราการแทงหยวกดังเช่น ตำราอื่นๆโดยทั่วไป

ศิลปะการแทงหยวก เริ่มต้นขึ้นมาตั้งแต่เมื่อใดนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังพอมีหลักฐานปรากฏอยู่บ้าง แม้ว่าจะไม่มีการอธิบายขั้นตอน หรือวิธีการแทงหยวกอย่างชัดเจน แต่ก็ยังคงเห็นภาพสะท้อนทั้งในด้านรูปแบบและคติความเชื่อ ดังปรากฏหลักฐานในเอกสารของชาวต่างชาตินามว่า มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ซึ่งเป็นชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แล้วบันทึกพิธีการปลงศพของชาวบ้านในสยามไว้

ลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้างที่ใช้ในการปลงศพตามบันทึกของลาลูแบร์ จะเห็นได้ว่าเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมปลูกสร้างแบบชั่วคราว เพื่อใช้เฉพาะพิธีการ และใช้วัสดุที่สามารถรื้อถอนได้ง่าย ไม่ซับซ้อน แต่ยังคงคติที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์เตฎุมิกถา หรือคติไตรภูมิเรื่องเขาพระสุเมรุ ตามอย่างงานพระเมรุของราชสำนัก เพียงแต่ลดรูปแบบลงตามฐานะของผู้วายชนม์ และน่าจะเป็นที่นิยมทำกันโดยทั่วไป สันนิษฐานว่าการทำเมรุลอยดังที่ปรากฏในบันทึกดังกล่าว นอกจากจะมีการประดับประดาด้วยไม้และกระดาษแล้ว คงจะต้องมีส่วนประกอบด้วยวัสดุที่ทำจากต้นกล้วยเป็นหลักเนื่อง จากเป็นวัสดุที่หาได้ง่าย ไม่มีลักษณะที่เรียกว่า "เทียมเจ้าเทียมนาย" และที่สำคัญความชื้นสดของหยวกนั้นสามารถที่จะป้องกันความร้อนของไฟไม่ให้ลามออกมานอกบริเวณพิธี

ในอดีต ศิลปะการแทงหยวกของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จะผูกสัมพันธ์กับพระอารามที่สำคัญต่างๆ โดยที่พระอารามเหล่านี้จะมี "ช่าง" หรือ "ครูช่าง" ที่เป็นพระภิกษุ สามเณรและอุบาสก ไม่ปรากฏว่ามีสุภาพสตรีที่เป็นช่างแทงหยวก เท่าที่สามารถสืบค้นได้ คือ กลุ่มช่างวัดตะกู อำเภอบางบาล กลุ่มช่างวัดพุทธไธศวรวรย์ กลุ่มช่างวัดพระญาติการาม กลุ่มช่างวัดกษัตราธิราช กลุ่มช่างวัดทองทรงธรรม อำเภอนครหลวง และกลุ่มบ้านหัวเวียง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เนื่องจากศิลปะการแทงหยวกของพระนครศรีอยุธยานั้น ไม่มีการจดบันทึกเป็นตำราหรือทำการสืบทอดเป็นลายลักษณ์อักษร อาจเป็นเพราะปัจจัยทั้งด้านงบประมาณ สถานที่ ความสำคัญของเจ้าภาพ จึงทำให้รูปแบบของงานแทงหยวกในงานแต่ละครั้งไม่เหมือนกันแตกต่างกันไปตามแนวความคิดและจินตนาการของช่าง รวมไปถึงส่วนใหญ่จะใช้วัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น เช่น ไม้ กระดาษสี ไม้ไผ่ ต้นกล้วย ซึ่งนำมาทำงานแทงหยวกประกอบ วัสดุเหล่านี้มีอายุไม่คงทนถาวร และสามารถย่อยสลายได้ง่าย ดังตัวอย่างเช่น หากนำมาใช้กับ

งานประกอบเมรุลอย เมื่อถูกความร้อนก็จะเหี่ยวเฉาไปเอง จึงมักจะปล่อยให้ไฟเผาตัวเมรุที่ทำจากเครื่องสดไปพร้อม ๆ กันกับร่างของผู้วายชนม์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคติความเชื่ออีกประการหนึ่งว่า หากเป็นสิ่งของที่ใช้ในงานอวมงคล จะไม่มีการนำกลับมาเก็บไว้ เพราะจะทำให้เกิดงานต่อๆ ไปขึ้นมาอีก

อย่างไรก็ตาม การศึกษาค้นคว้า และการเก็บข้อมูลศิลปะการแทงหยวกของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ค่อนข้างมีข้อจำกัดเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุผล ๓ ประการ ดังนี้

๑. ข้อจำกัดด้านหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ดังที่กล่าวไปแล้วในตอนต้นว่า ศิลปะการแทงหยวกเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการลงมือปฏิบัติและจดจำกันในระหว่วาสายตระกูล หรือระหว่างครูกับศิษย์ โดยมีการเรียนรู้หลักการขั้นพื้นฐานแล้วนำไปต่อยอดในลักษณะเพื่อให้เกิดความโดดเด่นเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัวของช่างแต่ละคน ตามแต่จินตนาการของช่างนั้นๆ เมื่อมีฝีมือเสมอกันและอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน ก็จะมีการขนานนามของตัวเองเป็นกลุ่ม "สกุลช่าง" ดังนั้นจึงไม่ปรากฏตำราเป็นลายลักษณ์อักษรใดๆ ไว้เลย แม้ว่าปัจจุบันจะมีผู้รวบรวมเป็นหนังสือตีพิมพ์เป็นรูปเล่ม แต่ก็เป็นการให้ความรู้แบบกว้างๆ ไม่สามารถระบุชี้ชัดลงไปได้ว่าเป็นรูปแบบสกุลช่างจากที่ใด

๒. ข้อจำกัดด้านหลักฐานที่เป็นภาพถ่าย เนื่องจากศิลปะการแทงหยวกนั้น เป็นงานที่ใช้เครื่องสดเป็นหลัก ไม่สามารถเก็บรักษาในรูปแบบให้คงอยู่ตลอดไปได้ รวมทั้งในอดีตนั้น วิทยาการภาพถ่ายยังไม่ก้าวหน้าแบบยุคปัจจุบัน และมีค่าใช้จ่ายสูง จึงทำให้พบหลักฐานที่เป็นภาพถ่ายเกี่ยวกับศิลปะการแทงหยวกพระนครศรีอยุธยาค่อนข้างน้อยมาก โดยเฉพาะหลักฐานภาพถ่ายศิลปะการแทงหยวกที่ใช้ในงานมงคล เนื่องจากเป็นรูปแบบงานที่ไม่ซับซ้อนและใช้กันบ่อย จึงอาจเป็นสาเหตุให้คนในอดีตไม่ได้ทำการบันทึกภาพใดๆ ไว้จะปรากฏหลักฐานภาพถ่ายเฉพาะงานสำคัญขนาดใหญ่ที่เจ้าภาพมีทุนทรัพย์พอที่จะจ้างช่างภาพเท่านั้นได้แก่ งานโกนจุก และงานเมรุลอย

๓. ข้อจำกัดด้านข้อมูลสัมภาษณ์ ช่างฝีมืองานแทงหยวกของพระนครศรีอยุธยาแต่ละท่านนั้น แม้ว่าจะมีภูมิปัญญาขั้นพื้นฐานเหมือนกัน แต่มีฝีมือเชิงช่าง เทคนิค รวมทั้งจินตนาการที่แตกต่างกัน ทุกคนจะมี "ของ" ซึ่งในความหมายคือภูมิรู้ที่ตนมีอยู่ จะนำมาใช้ก็ต่อเมื่อมีงานสำคัญที่ต้องมีการระดมช่างฝีมือมาทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะงานขนาดใหญ่ เช่น งานเมรุลอยซึ่งเป็นงานที่ช่างทุกคนจะได้รอดฝีมือ หรือ "ประฝีมือ" ของตนเองอย่างเต็มที่ โดยผ่านศิลปะการแทงหยวก คนที่คุ้นเคยกันนั้นเมื่อมองลวดลายก็จะรู้ได้ทันทีว่างานลักษณะนี้เป็นของช่างคนไหน ดังนั้น การเปิดเผยข้อมูลส่วนตัวในเชิงช่างออกไป จะเป็นการเปิดเผยเคล็ดลับให้ช่างแทงหยวกคนอื่นฯ ได้รู้กันทั่ว จึงถือว่าไม่รักษาสมบัติของสายสกุลช่างเอาไว้ แต่อย่างไรก็ตาม การเปิดเผยเทคนิค เคล็ดลับนี้จะยกเว้นไว้ก็แต่มีผู้มาสืบทอดลวดลายในสายสกุลนั้นๆ นอกจากนี้การให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องของลวดลายต่างๆ ก็มักจะผิดพลาดคลาดเคลื่อนเป็นอย่างยิ่ง เพราะช่างแทงหยวกคนหนึ่งๆ นั้น ผ่านการทำงานมาแล้วหลายสิบปี และสร้างสรรค์ศิลปะการแทงหยวกไว้เป็นจำนวนมาก จึงไม่อาจจดจำลวดลายในงานใดงานหนึ่งได้ทั้งหมด นอกจากลวดลายขั้นพื้นฐานที่ใช้โดยปกติอาทิ ฟันหนึ่ง ฟันสาม ฟันห้า กระหนก กระจ้ง พรรณพฤษชา ฯลฯ ในลวดลายส่วนที่เหลือล้วนแล้วแต่จินตนาการในการทำงาน ณ ช่วงเวลานั้นทั้งสิ้น

ประเภทของงานแทงหยวก

ในอดีต ศิลปะการแทงหยวกสามารถนำมาใช้ในพิธีกรรมต่างๆ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท

๑. ศิลปะการแทงหยวกที่ใช้ในงานมงคล

ตามคติความเชื่อของคนไทยแต่โบราณกล่าวว่า กล้วย เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งที่มีสื่อความหมายในเชิงของความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรือง การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว การสืบเผ่าพันธุ์วงศ์ตระกูล รวมถึงการติดต่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้นคนไทยในอดีตจึงนิยมใช้ส่วนต่างๆ ของต้นกล้วยมาประกอบใช้ในงานมงคลเช่นกัน เช่น กระหนกบัวปลี กระหนกลอย ฯลฯ คานหามแห่นาค เบญจาทระราย แทงหยวกตั้งผ้าพระกฐิน แทงหยวกตั้งเทียนพรรษา บุซบกเบญจาทระสำหรับทำพิธีโกนจุก ธรรมาส์สำหรับพระภิกษุขึ้นสวด หรือเทศน์มหาชาติ ฯลฯ

ในกรณีศึกษาตัวอย่างข้อมูลงานแทงหยวกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประเภทที่ใช้ในงานมงคล พบว่ามีเพียงภาพถ่ายในอดีตซึ่งเป็นหลักฐานที่ปรากฏรูปแบบศิลปะการแทงหยวกในการตกแต่งเบญจาทิโกนจุก ซึ่งเป็นพิธีที่นิยมกันมากในอดีตเพราะไม่ว่าจะเป็นชาวสยามทั้งระดับหลวงหรือราษฎร เมื่อเด็กก็จะนิยมไว้ผมจุก แกละ โกะ เปีย จนเมื่ออย่างเข้าสู่วัยรุ่นประมาณอายุ ๑๑-๑๓ ขวบก็จะต้องผ่านการโกนจุกทั้งสิ้น จะมีความแตกต่างกันไปตามฐานะ หากเป็นผู้ที่มีฐานะยากจน ก็จะใช้แค่เป็นลักษณะกระตางหยวกกล้วยสำหรับเส้นผมที่ตัดไว้แล้ว การประกอบเบญจาทิโกนจุกนั้นจะแสดงถึงฐานะฐานะในหมู่คหบดี คหปตานี ผู้มีตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์ และเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ในสังคมเท่านั้น

ดังตัวอย่าง ภาพถ่ายเก่างานแทงหยวกประกอบแท่นเบญจาทิโกนจุกคุณทวดบุญมา บัวสระ ซึ่งภาพนี้ได้รับความกรุณาเผยแพร่จากครอบครัวบัวสระ เป็นภาพของ คุณทวดบุญมา บัวสระ เกิดในมณฑลกรุงเก่า (พระนครศรีอยุธยา) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ตรงกับรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเข้าพิธีโกนจุกเมื่ออายุได้ ๙ ขวบ รายละเอียดในภาพประกอบด้วยแท่นเบญจาทิโกนจุกที่เรียกว่า "ร้านม้า" เป็นโครงไม้ยกขึ้นเป็นสองชั้น แท่นชั้นบนคงไว้สำหรับบุคคลที่จะโกนจุกขึ้นนั่ง เพื่อให้พรหมณ์ประกอบพิธี ประดับด้วยงานแทงหยวกปิดล่องถุนและคาดหลังคาด้วยผ้าขาว ยกเสาขึ้น ๔ มุม และผูกเสาด้านด้วยการกันผ้ามา ลักษณะเบญจาทิโกนจุกดังกล่าวนี้ เป็นโครงสร้างและลวดลายดั้งเดิมแบบสกุลช่างพระนครศรีอยุธยา

ลวดลายที่ใช้ในศิลปะการแทงหยวกประกอบแท่นเบญจาทิโกนจุกนี้ เป็นลวดลายชั้นพื้นฐานประกอบด้วย ลายพันทึง และลายพันทอง สำหรับทำเป็นกระตาง ลายหน้ากระดาน และลายเสา ประกอบด้วย ลายกระหนกเครือเถา ลายแข่งสิงห์ สำหรับแต่งเสาประกบกับชุดลายหน้ากระดาน คั่นด้วยลายพันทึงทำเป็นบัวคว่ำบัวหงาย ที่น่าสนใจคือ มีการใช้ดอกช่อนกลืนใส่แจกันประดับสองข้างบนชั้นแท่นเบญจาทิโกนจุกด้วย ส่วนด้านล่างสองข้างประดับด้วยต้นไม้ใบเรียวยาวสันนิษฐานว่าน่าจะเป็น ต้นโกสน เพื่อให้มีชื่อความหมายเป็นมงคล

นอกจากนี้ยังพบว่า ศิลปะการแทงหยวกไม่ได้มีการจำกัดการใช้งานในทางศาสนาอย่างเดียว เช่น กลุ่มวัฒนธรรมอิสลามในอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ใช้ศิลปะการแทงหยวกประกอบเข้าพิธีขลิบปลายอวัยวะเพศของเด็กชาย หรือที่เรียกว่า สุนัข หรือบางพื้นที่ ที่ยังคงความเชื่อในเรื่องผีพื้นเมือง ก็ใช้ศิลปะการแทงหยวกประกอบเป็นสัญลักษณ์เชิงความหมายในทางมงคลพิธีด้วยเช่นกัน

๒. ศิลปะการแทงหยวกที่ใช้ในงานอวมงคล

พบมากที่สุดคือใช้ในการประกอบเมรุลอย เนื่องจากคุณสมบัติของกล้วยตานีที่ใช้ในงานแทงหยวกนั้น เป็นพืชที่มีกาบใบลักษณะชุ่มน้ำ กล้วยตานีจะดูดซับน้ำเก็บเลี้ยงไว้ในลำต้นมาก เพราะมีช่องน้ำเลี้ยงกว้าง ทำให้เวลานำมาใช้งานไม่เหี่ยวเฉาง่าย ใบและกาบ นิยมแต่มีความเหนียวไม่กรอบแตกง่ายเหมือนกล้วยชนิดอื่น ๆ หยวกกล้วยตานีจะทำหน้าที่เหมือนเป็นฉนวนธรรมชาติช่วยป้องกันไม่ให้ไฟไหม้ลามเข้าไปในส่วนของโครงสร้างหลักได้ง่าย ดังนั้นเมื่อมีงานศพเกิดขึ้นชาวบ้านจึงนิยมนำมาใช้เป็นงานแทงหยวกประกอบเมรุลอย โดยใช้ช่างแทงหยวกจากกลุ่มช่างต่างๆ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาดังตัวอย่าง ศิลปะการแทงหยวกประกอบเมรุลอยแม่เปรี๊ยน บรรพบุรุษ ซึ่งเป็นแม่เพลงเรือผู้มีชื่อเสียงแห่งบ้านคลองโพธิ์ จึงมีผู้คนรู้จักเป็นจำนวนมาก พิธีดังกล่าวจัดขึ้นในเดือนเมษายนก่อนช่วงวันตรุษสงกรานต์ ปีพ.ศ. ๒๔๙๕ ณ วัดกุฎี เมรุลอยที่ใช้ในงานนี้เป็นการประกอบของกลุ่มช่างวัดพุทธไธศวรธรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ค่าใช้จ่ายทั้งหมดในขณะนั้นคือราคา ๑,๒๐๐ บาท รายละเอียดในการตกแต่งที่ยังคงสะท้อนคติเรื่องเขาพระสุเมรุคือ การตั้งร้านม้าประกอบฐานไม้สักแกะสลัก ส่วนล่องถุนปิดด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์ทาสีทับ ส่วนฐานล่างเมรุนั้นใช้ไม้ไผ่สานปิดด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์ แล้วทาสีเพื่อทำเป็นก้อนเมฆเพื่อให้บุษบกนั้นคล้ายกับลอยอยู่บนสวรรค์ ที่เชิงตะกอนมีการประดับแทงหยวกโดยใช้ต้นกล้วยทั้งหมด ๕๐ ต้นประกอบเป็นทรงบุษบกซ้อนกัน ๓ ชั้น มีการตั้งฉัตรชั้นรายล้อมด้วยรั้วราชวัติ

ส่วนยอดซึ่งเป็นงานแทงหยวกที่ทำเป็นเรือนชั้นซ้อนบนหลังคาเมรุลอยทรงบุษบก มีการประดับเพิ่มเติมด้วยตัวหางหงส์ บรรพแถลง และช่ออุษะ ให้ดูเหมือนเป็นวิมานของเทวดาตามระบบสถาปัตยกรรมไทย

คติ ความเชื่อ และจักรวาลทัศน์ ที่ปรากฏในศิลปะการแทงหยวก

กล้วยที่นำมาใช้ในงานแทงหยวก

ประเพณีพิธีกรรมทุกภูมิภาคในประเทศไทยนิยมนำกล้วยมาใช้ประกอบพิธีทั้งงานมงคลและงานอวมงคล ส่วนใหญ่มักจะเป็นกล้วยตานี เพราะมีใบที่เหนียว มีคุณสมบัติในการเก็บความชุ่มชื้นไว้ได้มากกว่ากล้วยพันธุ์อื่นๆ โดยแบ่งสัดส่วนการใช้งาน ดังนี้คือ "ส่วนท่อนบนของต้นกล้วย" จะนำมาประกอบเป็นอาหารของมนุษย์ และใช้ในการประกอบพิธีมงคลต่างๆ การนำใบตองมาทำบายศรี รวมไปถึงผลของกล้วยก็นำมาเข้าเครื่องบายศรีด้วย ในงานเทศน์มหาชาติก็นิยมใช้กล้วยทั้งต้นมาประดับตกแต่งมณฑลพิธี ส่วนกาบกล้วยก็นำมาทำเป็นงานแทงหยวกประดับธรรมาส์สำหรับพระภิกษุขึ้นเทศน์กัณฑ์ต่างๆ สำหรับ งานฐิณหรือ ทอดผ้าป่าก็นิยมใช้ต้นกล้วยสำหรับปักพุ่มเงินปักจัยถวายวัด

ในขณะที่ "ส่วนท่อนล่างของต้นกล้วย" จะถูกกำหนดให้นำมาใช้เป็นอาหารของสุกร และใช้ประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เป็นอวมงคล เช่น ในอดีตที่การแพทย์ยังไม่เจริญ หากมีผู้ป่วยเป็นไข้ทรพิษ ผีหนองต่างๆ จะนิยมใช้ใบตองมารองเป็นที่นอนของผู้ป่วย หรือหากเสียชีวิตจะนิยมใช้ใบตองมารองศพก่อนเอาใส่โลง รวมถึงส่วนที่เป็นกาบกล้วยก็นำมาสร้างสรรค์งานศิลปะแทงหยวกประดับเมรุลอย หรือเชิงตะกอนเผาศพของผู้วายชนม์ ด้วยความที่กล้วยตานีถูกนำมาใช้ในประเพณีอันเกี่ยวข้องกับความตายบ่อยครั้ง จึงถูกนำมาผนวกเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของคนในอุษาคเนย์คือเรื่องผีนางไม้ และเชื่อต่อๆ กันมาว่ากล้วยตานีเป็นที่สถิตย์ของนางตานี ไม่ควรนิยมนปลุกไว้ในบ้าน เพราะจะทำให้เจ้าของบ้านต้องมีอันเจ็บป่วยถึงขั้นเสียชีวิตได้

ความเชื่อเกี่ยวกับการไหว้ครูก่อนการแทงหยวก

งานช่างไทยทุกชนิดจะเชื่อว่า มีครูผู้ใหญ่เป็นเทวดา หรือเทพ และครูผู้สั่งสอนฝึกฝน ดังนั้น ก่อนจะเริ่มแทงหยวก ต้องมีพิธีไหว้ครู เพื่อระลึกถึงพระคุณของครูบาอาจารย์ที่ให้ความรู้ก่อนของที่ใช้ไหว้ครูประกอบด้วย ดอกไม้ ธูป เทียน น้ำ เหล้า บุหรี่ หมาก พลู ผลไม้ เครื่องมือแทงหยวก รวมทั้งแผ่นหยวกที่แทงเป็นลายแล้วใส่ลงในพาน รวมทั้งจะต้องนำเงินค่าบูชาครู ๑๒ บาท ซึ่งเป็นอัตราเงินที่มีการกำหนดสืบทอดกันมาแต่โบราณ ป้องกันไม่ให้มีการเรียกถามีสลินจ้างเพิ่มเติม สะท้อนให้เห็นว่างานแทงหยวกนั้นเป็นงานที่แสดงน้ำใจและความร่วมแรงร่วมใจกัน ช่างแต่ละสำนักจะมีบทไหว้ครูเป็นของตนเอง เมื่อเริ่มไหว้ครูผู้นำพิธีจะหันหน้าไปทางทิศเหนือ หรือทิศตะวันออก จุดเทียน ๑ เล่ม จุดธูป กล่าวบูชาพระรัตนตรัยก่อน ๓ ดอก กล่าวขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทางเพื่อขออนุญาตใช้สถานที่ ๕ ดอก กล่าวอัญเชิญเทวดา ๙ ดอก

หลังจากที่ช่างแทงหยวกทำการไหว้ครูแล้ว จะต้องท่องบทสวดทำน้ามนต์ที่เรียกว่า "น้ามนต์ธรณีสาร" ไว้เพื่อใช้ประพรมหยวกกล้วยที่แกะสลักเป็นลวดลายแล้ว และประพรมน้ามนต์ให้กับช่างหรือผู้ที่เข้ามาเป็นลูกมือคอยช่วยในการแทงหยวก โดยเชื่อว่าน้ามนต์ธรณีสารจะขับไล่สิ่งอัปมงคลออกไป เพราะบางครั้งผู้ที่เป็นลูกมือมาช่วยแทงหยวก ไม่ใช่ช่างแทงหยวกที่ผ่านการครอบครุมา ไม่ประพรมน้ามนต์ธรณีสารอาจจะต้องอาภรรพ์ทำให้ "จับไข้หัวโกรน" คือเจ็บป่วย ฝมร่วงจนหัวล้านได้

จักรวาลทัศน์ในงานแทงหยวก : รูปแบบที่สะท้อนคติในไตรภูมิ

ในงานแทงหยวกที่มีรูปทรงประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมนั้น สันนิษฐานว่ามีแนวความคิดที่สะท้อนออกมาในรูปแบบของจุลจักรวาล โดยมีเขาพระสุเมรุ เป็นหลักของโลกและเป็นที่ตั้งของสวรรค์ ส่วนเชิงเขาเป็นป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจที่ได้รับมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนาในเรื่องของคติไตรภูมิที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์เตภูมิกถา อันเป็นแนวความคิดสืบทอดความศรัทธาในหมู่พุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย และยังสะท้อนภาพออกมาในงานเครื่องสดหลายรูปแบบเช่น งานบายศรี และงานแทงหยวก ซึ่งได้แก่ บุชบกธรรมาส์ ประเภทเมรุลอย หรือเมรุชั่วคราว ทั้งที่มีลักษณะเป็นอาคารเรือนยอด หรือบางครั้งก็อาจมีการลดยอดออกเป็นหลังคาตาดผ้าขาวตามศักดิ์และฐานะของผู้วายชนม์ แต่ก็ยังคงสะท้อนความเป็นรูปลักษณ์ของเขาพระสุเมรุ คือมีการยกระดับขึ้นจากพื้นดินให้สูงขึ้น โดยสามารถเปรียบเทียบสัดส่วนต่างๆ กับคติเขาพระสุเมรุได้ดังนี้ ส่วนฐานประกอบด้วยดินมาตร ล่องถุนและเรือนไฟ หมายถึง โลกมนุษย์ หรือป่าหิมพานต์

ส่วนตัวเรือนธาตุประกอบด้วยรัตเนา และเสาหมายถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนยอดตั้งแต่ชั้นรัตเกล้าขึ้นไป หมายถึงพรหมโลก

จักรวาลทัศน์ในงานแหงหยวก : รูปแบบที่สะท้อนคติในไตรภูมิ

ในงานแหงหยวกที่มีรูปทรงประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมนั้น สันนิษฐานว่ามีแนวความคิดที่สะท้อนออกมาในรูปแบบของจุลจักรวาล โดยมีเขาพระสุเมรุ เป็นหลักของโลกและเป็นที่ตั้งของสวรรค์ส่วนเชิงเขาเป็นป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจที่ได้รับมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนาในเรื่องของคติไตรภูมิที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์เตภูมิกถา อันเป็นแนวความคิดสืบทอดความศรัทธาในหมู่พุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย และยังสะท้อนภาพออกมาในงานเครื่องสดหลายรูปแบบ เช่น งานบายศรี และงานแหงหยวก ได้แก่ บุชบกธรรมาสน์ ประเภทเมรุลอย หรือเมรุชั่วคราว ทั้งที่มีลักษณะเป็นอาคารเรือนยอด หรือบางครั้งก็อาจมีการลดยอดออกเป็นหลังคาตาดผ้าขาวตามคัมภีร์และฐานะของผู้ถวายชนม์ แต่ก็ยังคงสะท้อนความเป็นรูปลักษณ์ของเขาพระสุเมรุ คือ มีการยกระดับขึ้นจากพื้นดินให้สูงขึ้น โดยสามารถเปรียบเทียบสัดส่วนต่างๆ กับคติเขาพระสุเมรุได้ดังนี้ ส่วนฐานประกอบด้วยดินมาตร ล่องถุนและเรือนไฟ หมายถึง โลกมนุษย์หรือป่าหิมพานต์ ส่วนตัวเรือนธาตุประกอบด้วยรัตเนา และเสาหมายถึง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนยอดตั้งแต่ชั้นรัตเกล้าขึ้นไป หมายถึงพรหมโลก

อุปกรณ์

จากการศึกษาถึงลักษณะเฉพาะของศิลปะ การแหงหยวกจากช่างผู้ชำนาญ สรุปลงได้ดังต่อไปนี้

- วัสดุที่ใช้เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น
- เครื่องมือที่ใช้เป็นเครื่องมือง่ายๆ
- เป็นงานที่ต้องทำด้วยความรวดเร็ว ความชำนาญ และความแม่นยำ
- เป็นงานที่ต้องอาศัยความร่วมมือ

ในส่วนของศิลปะการแหงหยวกของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้น จากการสัมภาษณ์ช่างแหงหยวกที่สืบทอดภูมิปัญญาได้ใจความว่า ลักษณะที่โดดเด่นของศิลปะการแหงหยวกสกุลช่างอยุธยา พอจะสรุปได้ดังนี้คือ

๑. นิยมใช้ลวดลายแบบง่ายๆ ไม่ซับซ้อน อาทิ ลายพินหนึ่ง พินสาม พินห้าลายกระหนก ลายนิ้วมือ"

๒. ส่วนโครงสร้างซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของงานแหงหยวกแบบดั้งเดิมของอยุธยาจากข้อมูลการสัมภาษณ์ช่างแหงหยวกสกุลวัดป่าโคกล่าว่า ในประเภทงานแหงหยวกวงลูกทึบหรือลูกโกศ วางซ้อนใน เมรุลอยนั้นรูปแบบที่นิยมกันคือ ฐานจะสอบเข้า ส่วนยอดจะผายออกคล้ายกับลักษณะทรงกระสวย แต่ยุคต่อมาเมื่อมีเมรุปูนแบบถาวรเกิดขึ้นตามวัดต่างๆ ก็เปลี่ยนรูปแบบเป็นทรงมณฑปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนฐานเป็นไม้แกะสลักปิดล่องถุนไว้เรียบร้อย ส่วนตัวเรือนก่อด้วยด้วยเครื่องไม้เป็นยอดสูงขึ้นไป

๓. ส่วนการประดับตกแต่งนั้น พบว่านิยมใช้ใบเสวย ดอกไม้แกะจากต้นโสนทางไก่อ รวมทั้งงานแกะสลักจากพืชผักผลไม้ มาประดับตกแต่งบนหน้าลายของหยวก โดยเฉพาะการประดับดอกไม้โสนทางไก่อ และใบเสวย เป็นลักษณะการตกแต่งที่ไม่พบในศิลปะการแหงหยวกในสกุลช่างของจังหวัดอื่น

หยวกกล้วย ต้นกล้วยที่นิยมใช้สำหรับการแหงหยวกมากที่สุดคือ กล้วยตานี เนื่องจากกล้วยตานีนั้นมีท่อน้ำเลี้ยงในกาบและลำต้นเป็นจำนวนมาก กาบใหญ่ ใบหนา ไม่มีใย มีคุณสมบัติเก็บรักษาความชุ่มชื้นได้ดี ช่างจะเลือกต้นกล้วยที่มีขนาดโตเต็มที่ และยังไม่ออกปลี หรือที่เรียกว่ายังไม่ตกเครือ เพราะหากใช้ต้นกล้วยที่ตกเครือมาใช้ กาบกล้วยจะเปราะและหักง่าย

กระดาษสี ใช้สำหรับรองลายแหงหยวก เรียกกันว่า "กระดาษอังกฤษ" เป็นกระดาษสีต่าง ๆ มีหน้าเดียว ผิวมันคล้ายกระดาษตะกั่วสีสำหรับย้อมลาย โดยทั่วไปนิยมสีผงที่ใช้ทำอาหาร นำมาละลายในน้ำร้อน ทิ้งไว้ให้เย็นแล้วจึงนำไปย้อม สีที่นิยมใช้ ได้แก่ แม่สี คือ เหลือง แดง น้ำเงิน

เข็มไม้ไผ่ ในภาษาช่างแทงหยวกเรียกว่า ดอกไม้ไผ่ เป็นวัสดุสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับการตรึงชิ้นงานแทงหยวกที่แทงลายแล้วให้แน่นหนา

ใบแฉยก ต้นแฉยกเป็นพรรณไม้พุ่ม บางท้องถิ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเรียกว่า"นางกวักจีน" มีความหมายในทางมงคล ช่างแทงหยวกของอยุธยาในอดีตและปัจจุบัน นิยมใช้ใบแฉยกมาประดับตกแต่งเพิ่มเติมตามหน้าลายแทงหยวก เส้า รัตเกล้า หรือส่วนล่องถุน

โสนหางไก่ ในศิลปะการแทงหยวกของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นับแต่ในอดีตเท่าที่สืบค้นได้พบว่ามีการใช้ดอกไม้ที่ทำจากเนื้อของต้นโสนหางไก่นี้ มาประดับตกแต่งเพิ่มเติมตามหน้าลายแทงหยวกร่วมกับใบแฉยกหรืองานแกะสลักเครื่องสดอื่นๆด้วย

เครื่องมือประเภทโลหะที่ใช้ในการแทงหยวก ได้แก่ มีดแทงหยวก ช่างแทงหยวกจะต้องมีการสั่งทำมีดแทงหยวกเป็นของตนเอง โดยการนำเลื่อยโลหะมาลับ หรือเจีย ให้มีความคมทั้งสองด้าน มีดแรลายใช้สำหรับกรีดหยวกที่แทงลายแล้วให้เป็นรอย เพื่อให้ติดสีที่จะย้อม มีดเหน็บ หรือมีดอีเหน็บ จะใช้ในการตัดต้นกล้วยและหันหยวก รวมถึงตกแต่งในการประกอบ โครงสร้างงานแทงหยวก

ลวดลายชั้นพื้นฐานที่พบในศิลปะการแทงหยวกพระนครศรีอยุธยา

๑. ลายพันหนึ่ง หรือลายพันปลา
๒. ลายพันสาม
๓. ลายพันห้า
๔. ลายแข่งสิงห์
๕. ลายกระจิง
๖. ลายกลีบหมุ (กีบหมุ)
๗. ลายหน้ากระดาน
๘. ลายตีนมาตร
๙. ลายเส้า

พื้นที่ปฏิบัติมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

อำเภอพระนครศรีอยุธยา , อำเภอนครหลวง , อำเภอบางปะหัน , อำเภอบางซ้าย
รายชื่อผู้สืบทอด / ผู้ครอง / ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหลักในปัจจุบัน

รายชื่อบุคคล/หัวหน้าคณะ/กลุ่ม/สมาคม/ชุมชน	อายุ/อาชีพ	ที่อยู่ (สถานที่ติดต่อ) / หมายเลขโทรศัพท์
นายสุวิทย์ ชูชีพ	ช่างแทงหยวก สืบทอดภูมิปัญญามานานกว่า ๕๐ ปี	วัดป่าโค อำเภพระนครศรีอยุธยา โทรศัพท์ : ๐๘-๗๓๖๘๑๓๔๙
จำเริญจิรายุ ศรีพิสูทธิ์	ช่างแทงหยวก สืบทอดภูมิปัญญามานานกว่า ๒๐ ปี	อำเภอนครหลวง โทรศัพท์ : ๐๘-๓๕๖๘๓๑๑๐
นายเบญจพล ทิศากาศ	ช่างแทงหยวก สืบทอดภูมิปัญญามานานกว่า ๔๐ ปี	วัดตะกู อำเภอบางบาล พร้อมทีมแทงหยวก ๖ คน โทรศัพท์ : ๐๘-๑๘๑๙๒๐๐๐
นายกิตติ สุภิสงษ์	ช่างแทงหยวก สืบทอดภูมิปัญญามานานกว่า ๕๐ ปี	อำเภอบางซ้าย โทรศัพท์ : ๐๘-๕๓๗๒๑๘๓๑

รายชื่อบุคคล/หัวหน้าคณะ/กลุ่ม/สมาคม/ชุมชน	อายุ/อาชีพ	ที่อยู่ (สถานที่ติดต่อ) / หมายเลขโทรศัพท์
นายธีระ ฤกษ์สุนทร	ช่างแทงหยวก สืบทอดภูมิปัญญามานานกว่า ๒๐ ปี	บ้านหัวเวียง อำเภอเสนา พร้อมทีมแทงหยวก ๔ คน
นายสุรชาติ อิทธิประสิทธิ์	ช่างแทงหยวก สืบทอดภูมิปัญญามานานกว่า ๔๐ ปี	อำเภอนครหลวง โทรศัพท์ : ๐๘-๗๗๗๘๙๔๒

รูปภาพ พร้อมคำอธิบายใต้ภาพ

โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของงานแทงหยวก เปรียบเทียบกับคติไตรภูมิ

เครื่องประกอบพิธีไหว้ครูในงานแทงหยวก

กล้วยตานี และหยวกกล้วยตานี

ลายฟันหนึ่ง
หรือลายฟันปลา

ลายฟันสาม

ลายฟันห้า

ลายแข่งสิงห์

ลายกระจิ่ง

ลายกลีบหมุ (กีบหมุ)

ลายหน้ากระดาน

ลายตีนมาตร

ลายเสา

มีดแทงหยวก

กระดาษอังกฤษ

สีผสมอาหารชนิดน้ำและชนิดผง